

ДЕМОГРАФСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЕВРЕЙСКОТО ЕТНИЧЕСКО ПРИСЪСТВИЕ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1878–1946 г.

Щелиян Щерионов

DEMOGRAPHIC DIMENSIONS OF THE JEWISH ETHNIC PRESENCE IN BULGARIA IN THE PERIOD 1878–1946

Shtelijan Shterionov

Проследяването на демографските измерения на еврейското етническо присъствие в България през периода 1878–1946 г. досега не е било обект на самостоятелно проучване. Това е една от основните причини то да се определи като цел на настоящото изследване. Нейната реализация ще се осъществи посредством очертаване тенденциите в развитието на основните демографски процеси сред интересуващата ни общност с оглед въздействието им върху динамиката в броя на нейните представители. Анализът ще се базира върху наличния статистически материал.

В настоящото изследване под *демографски процес* се има предвид *съвкупността от последователно настъпили еднородни демографски събития в живота на хората, които имат значение за смяната на техните поколения*. Съобразно различни критерии класификацията на отделните видове демографски процеси е доста разнообразна. В зависимост от влиянието им върху обема на човешкия потенциал те биват два основни вида: 1) такива, които довеждат до вливане на нови поколения в общата съвкупност на населението; 2) такива, които предизвикват изтичане на населението от същата съвкупност.

Основният вид демографски процес, който довежда до вливане на нови поколения в общата съвкупност на населението, са *ражданията*.

Представа за раждаемостта сред изследваното население ни дава проследяването на констатирания сред неговите представители коефициент на раждаемост, отразен в таблица 1.

Таблица 1

Раждаемостта сред еврейското население, обитаващо България през периода 1881–1946 г.

(в промили)

| години | 1881 | 1887 | 1892 | 1900 | 1905 | 1910 | 1920 | 1926 | 1934 | 1946 |
|---------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| коэффициент на раждаемост | 35.2 | 33.7 | 36.6 | 38.5 | 34.2 | 30.6 | 26.6 | 22.1 | 16.5 | 15.6 |

Съпоставката на неговите параметри в хронологичен план позволява да се установи характерната за еврейското население тенденция в динамиката на изследвания показател.

За целия проучван период равнищата на коефициента на раждаемост варират между 15,6‰ и 38,5‰, като по-високите стойности се отнасят до началото на изследваната епоха, а по-ниските за нейния край.

В периода до края на XIX век се наблюдава и известно повишаване в стойностите на разглеждания показател, като средногодишният прираст е 0,17‰. В основата му е симбиозното въздействие на два общовалидни за всички обитатели на страната фактора. Първият отразява продължаващото и през тази епоха репродуктивно поведение, ориентирано към максимално число раждания. Вторият е свързан с факта, че това е период, когато в страната се осъществява демографска компенсация. В следвоенната епоха се реализират отложените във времето бракове и раждания. Същевременно върху стимулирането на раждаемостта сред еврейското население в периода до края на XIX век допълнително влияние оказва активизирането се в годините след Освободителната война заселване на еврейското население в различни области на свободна България. В преобладаващото

си мнозинство то е в млади възрасти и притежава по-висок репродуктивен потенциал. След като намира по-добри условия за живот в новите си местообиталища, това население увеличава своята популационна активност.

След началото на XX в. започва намаление в отчетените равнища на този показател. При това до 20-те години то е по-отчетливо, като средногодишният спад достига до 0,6 ‰, докато впоследствие той намалява, достигайки до 0,4 ‰. И върху този процес оказват въздействие различни фактори. От съществено значение сред тях са тези от общодемографско естество – повишаване на минималната брачна възраст, скъсяване на репродуктивния период и намаляване на ражданията в по-късна плоносна възраст на жените. Паралелно с тях влияние оказват и специфични за еврейското население фактори, определящ сред които е преобладаването в изследваната общност на градското население (към края на интересувания ни период над 97% от евреите живеят в градовете), за което е характерна по-ниска в сравнение с останалото население раждаемост.

Съчетанието на тези фактори с такива от икономическо и социално-психологическо естество оформя основната група фактори, влияещи върху този процес.

Очертавайки общата тенденция в динамиката на характерната раждаемост при обитаващото страната през проучвания период еврейско население, установяваме, че след констатираното в началото му леко повишаване, след края на XIX в. тя приема постъпателно низходяща ориентация, продължила до края на проучвания хронологичен диапазон.

Втората основна група демографски процеси са тези, предизвикващи намаляването на населението в рамките на неговата съвкупност. Определящи сред тях са *умиранията*.

В таблица 2 са обобщени стойностите на коефициента на смъртност сред еврейското население, обитаващо България в периода 1881–1946 г. Техният преглед позволява да се установи, че през този период стойностите на проучвания показател варират между 9,3‰ и 24,1‰, като по-високите са характерни за първите десетилетия на изследвания хронологичен диапазон, а по-ниските – за неговия край.

В периода до началото на 90-те години на XIX век се наблюдава известно повишаване в стойностите на разглеждания показател, като средногодишният прираст е 0,6 ‰. Определящо въздействие върху този процес оказва осъществяващата се по това време сред еврейското население висока раждаемост, която провокира високата смъртност: 1. сред децата в кърмаческа възраст (0–1 г.), достигайки през 1892 г. стойност от 373,8‰ – значително по-висока от средните за страната стойности на този параметър; и 2. сред жените във фертилна възраст, предизвикана най-вече от усложнения по време на бременността, при раждане и непосредствено след него. Съчетанието на този тип фактори с тези от санитарно-хигиенично и икономическо естество оформя основния кръг от предпоставки за наблюдаваната по това време висока смъртност сред изследваното население.

Таблица 2

**Смъртността сред еврейското население, обитаващо
България през периода 1881–1946 г.**

(в промили)

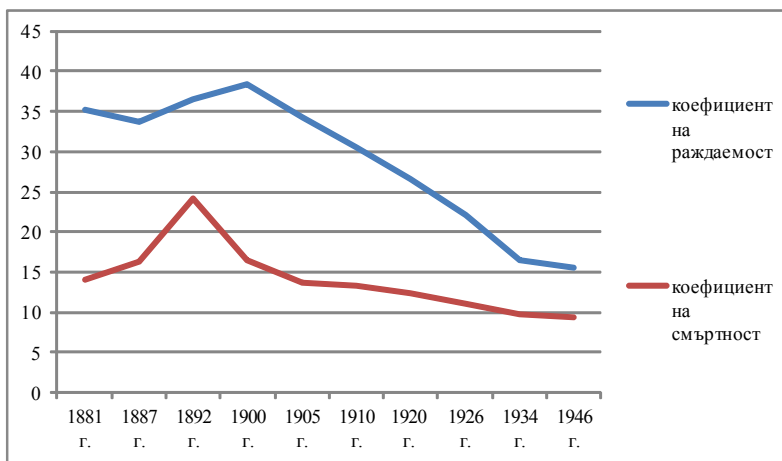
| година | 1881 | 1887 | 1892 | 1900 | 1905 | 1910 | 1920 | 1926 | 1934 | 1946 |
|--------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| коэффициент на смъртност | 14.1 | 16.3 | 24.1 | 16.4 | 13.7 | 13.3 | 12.4 | 11.1 | 9.7 | 9.3 |

От края на XIX век започва намаление в равнищата на този показател. При това първоначално то е по-отчетливо, като средногодишният спад достига до 0,6 ‰, докато впоследствие той намалява, достигайки до средногодишни стойности от 0,1 ‰.

С широко разнообразие се отличават и факторите, довели до понижаване на смъртността сред изследваното население. Определящ сред тях е започналият от началото на XX в. спад в раждаемостта сред неговите представители, което като цяло влияе върху намаляването най-вече на изключително високата смъртност на деца в кърмаческа възраст, чиито стойности в края на изследвания период достигат до 73,5‰ – неколкостранно по-ниски от средните за страната. Съществено въздействие върху този процес оказват още две обстоятелства: 1. свързано с факта, че това е приоритетно население, живеещо в градовете, където мероприятията от санитарно-хигиенно

естество са по-ефективни; 2. отнасящо се до обстоятелството, че естеството на професионалните ангажименти на масата еврейско население, ориентирани в градско производство и в сферата на услугите (към края на изследвания период в тези производствени области са съсредоточени усилията на около 99,5% от цялото активно еврейско население), ограничава въздействието на причините от екзогенен характер върху смъртността на това население, а зависимостта между интензивността на смъртта и възрастта сред неговите представители се задълбочава.

Очертавайки общата тенденция в динамиката на характерната смъртност при обитаващото страната през проучвания период еврейско население, установяваме, че след констатираното в началото му леко повишаване, след края на XIX в. тя приема постъпателно низходяща ориентация, продължила до края на проучвания хронологичен диапазон.



Фигура 1.

Раждаемост, смъртност и естествен прираст сред еврейското население, обитаващо България през периода 1881–1946 г.

Съпоставяйки стойностите на двата основни демографски процеса – раждаемост и смъртност сред изследваното население, устано-

вяваме параметрите на естествения му прираст (фигура 1.). Те варират между 22,1‰ и 6,3‰, като по-високите нива се отнасят за началото на изследвания период, а по-ниските за неговия край. Макар динамиката и при този показател да е с разнопосочната ориентация, бидейки функция от развитието на основните демографски процеси и при него определяща е низходящата тенденция. Въпреки това през целия проучван хронологичен диапазон той съхранява положителните си стойности.

Третата основна група демографски процеси – *миграциите*, въздействат разнопосочно върху обема на човешкия потенциал. Едни довеждат до вливане на нови потоци в общата съвкупност на населението, а други предизвикват изтичане на населението от същата съвкупност. С оглед естеството на настоящото проучване ние ще се спрем единствено върху външните миграции на изследваното население, които непосредствено влияят върху параметрите на общата численост на населението.

Данните за нетната външна миграция на евреите, живеещи в България, са обобщени в таблица 3. Техният преглед позволява да се установи, че средногодишните параметри на миграционното салдо в абсолютни стойности варират между 860 и -751 души, а в относителни – между 4,6‰ и -1,7‰, с максимални показатели в началото на изследвания период, а минимални – в неговия край. Общата тенденция в динамиката им е низходяща, като по-отчетлив спад се наблюдава в началото и в края на изследвания период.

| период | 1878– 1881 г. | 1881– 1887 г. | 1887– 1892 г. | 1892– 1900 г. | 1900– 1905 г. | 1905– 1910 г. | 1910– 1920 г. | 1920– 1926 г. | 1926– 1934 г. | 1934– 1946 г. |
|--|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|------------------|
| показатели | | | | | | | | | | |
| средногодишна абсолютна стойност | 850 | 115 | 337 | 316 | 58 | -270 | -386 | -55 | -282 | -751 |
| средногодишна относителна стойност (в ‰) | 4,6 | 0,5 | 1,3 | 1 | 0,2 | -0,7 | -1 | -0,1 | -0,6 | -1,7 |

Таблица 3.

Нетна миграция на еврейското население, обитаващо България през периода 1878–1946 г.

В годините до средата на първото десетилетие на XX в. миграционното салдо е положително (т.е. броят на имигрантите е по-голям от броя на емигрантите). Това му състояние първоначално, след Освободителната война, е свързано със стремежа на тази част от евреите, останали в подвластните на Османската империя български земи, да се установят в свободна България, където личната и икономическата свобода са гарантирани и условията за живот са по-добри. За това свидетелства данните за месторождението им – над 90% от заселилите се през този период в България евреи произхождат от останалите под турска власт Тракия и Македония. Тенденция, продължила и след Съединението. В края на XIX и началото на XX в. този процес се основава върху друг тип събития. Става въпрос за провокираните в резултат на антиеврейските гонения в Руската империя и в Кралство Румъния имиграционни вълни, част от които се насочват към България.

В последвалия период миграционното салдо сред изследваното население е отрицателно (броят на емигриращите надвишава този на имигриращите). Този вид миграционно салдо се основава върху нарастващата емиграционна активност на неговите представители, осъществявана в две основни направления. В периода преди войните то е ориентирано най-вече към Централна и Западна Европа и Америка. От 20-те години на века основната негова посока е Палестина.

Обобщавайки информацията за външната миграция на еврейското население, можем да заявим, че с изключение на началния и крайния етап от изследвания период тя е незначителна и не нарушава основната тенденция в неговото развитие. Масата от изследваната общност е местно население, родено в различни области на целокупна България.

Под въздействие на очертаните демографски процеси се оформя общият брой на изследваното етническа общност. В демографията броят на населението се възприема като една от основните, най-общии демографски характеристики, която, разглеждана като функция на времето, се използва за установяване на неговата хронологична динамика.

В таблица 4 са обобщени числовите стойности за броя на еврейското население, обитаващо България в периода 1878–1946 г. в абсолютни стойности и в относителен дял спрямо общия брой на всички жители на страната през този период.

| години | 1878 | 1881 | 1887 | 1892 | 1900 | 1905 | 1910 | 1920 | 1926 | 1934 | 1946 |
|-----------------------|------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| показатели | | | | | | | | | | | |
| абсолютна стойност | 5978 | 21 002 | 24 352 | 28 307 | 33 661 | 37 663 | 40 133 | 43 209 | 46 558 | 48 398 | 43 335 |
| относителен дял (в %) | 0.7 | 0.74 | 0.75 | 0.86 | 0.9 | 0.93 | 0.92 | 0.89 | 0.85 | 0.8 | 0.62 |

Таблица 4.

Брой на еврейското население, обитаващо България през периода 1878-1946 г.

Анализът на данните позволява да се установи:

1. При абсолютните стойности тенденцията в динамиката на разглеждания показател е постъпателно възходяща с изключение на последния период, когато се наблюдава намаление в броя на изследваното население.

Средногодишният прираст за целия изследван хронологичен диапазон е 415 души. В периода 1878–1934 г. той е положителен и варира между 230 и 1256 души, като по-високите стойности се отнасят за началото, а по-ниските за края на изследваната епоха. През периода 1934–1946 г. се наблюдава отрицателен прираст сред проучваното население, като средногодишното му намаление е с 421 души.

Като цяло през изследваните 68 г. общата численост на евреите, живеещи в България, нараства близо 3 пъти.

2. При относителния дял на евреите спрямо всички жители на страната до началото на XX в. се наблюдава нарастване. По това време средногодишният прираст в стойностите на този показател е 0,09%, вариращ между 0,06 и 0,13%, като максималните параметри се отнасят до началото на изследвания период. Впоследствие започва намаление в стойностите на този показател. Средногодишният спад за периода 1905–1946 г. е 0,07%, вариращ между 0,02 и 0,15%, като най-значим е той в края на изследвания период.

Като цяло относителният дял на евреите спрямо всички жители на страната през проучвания 68-годишен период съхранява относителен паритет.

Обобщаването на анализа върху демографските измерения на еврейското етническо присъствие в България през периода 1878–1946 г. позволява средните изводи:

1. При показателите в динамиката на двата основни демографски процеси – раждаемост и смъртност, сред изследваната общност се наблюдава постъпателен спад. Естественят прираст на нейните представители през целия проучван период обаче остава положителен.

2. Като цяло евреите са стационарно население, а наблюдаваната сред неговите представители миграционна активност – незначителна. Мнозинството от тях са местно население, родено в различни части на българските земи.

3. Динамиката на абсолютни стойности в броя на изследваното население, обитаващо страната, съответства на характерната за България като цяло. Това позволява дялът му спрямо общото население на страната да съхрани относителен паритет.

В заключение може да се заяви, че през цялата изследвана епоха съществуващите в България условия позволяват нормалното демографско развитие на живеещото в страната еврейско население.

ЛИТЕРАТУРА

1. Българи и евреи. Ч. I. С., 2000.
2. **Василева, Б.** Евреите в България. С., 1992.
3. **Данаилов, Г.** Изследвания върху демографията на България – В: СББАН, кн. XXIV, С., 1934.
4. Движение (Статистика на движението) на населението в Царство България (Княжество България, Източна Румелия) за периода 1881–1946 г. С., 1889–1949.
5. Евреите по българските земи. Родова памет и историческа съдба. Съставителство и редакция Еми Барух. С., 2000.
6. **Калев, А.** Демографско и стопанско положение на евреите в България. – Софийски новини, 1938, бр. 32–36, с. 12–13.

7. **Коен, Д.** Българските евреи по време на Освобождението от турско владичество (демографски сведения). – В: Годишник на обществената културно-просветна организация на евреите в НРБ. IV, 1969, с. 169–183.

8. **Коен, Д.** Демографско и социално-икономическо положение на българските евреи (1926–1946). – В: Проучвания за историята на еврейското население в българските земи XV–XIX в. С., 1980, с. 157–196.

9. **Мишайков, Д.** Населението на България (демографическа студия). (отпечатък от кн. XIII–XIV на Годишник на СУ). С., 1920.

10. Общи резултати от преброяването на населението на Царство България (Княжество България, Източна Румелия) за периода 1881–1946 г. С., 1884–1949.

11. **Попов, К.** Стопанска България през 1911 г. – В: СбБАН, кн. VII, С., 1916.

12. **Райчевски, Ст.** Българи и евреи през вековете. С., 2008.

13. **Стефанов, И., З. Сугарев, Н. Наумов, Е. Христов, А. Атанасов.** Демография. С., 1974.

14. **Henri, L.** Manuel de Démographie historique. Genève, 1967.